

2. KOMMUNIKÁCIÓ ÉS MÉDIATUDOMÁNY

SCHIRM ANITA

Mit jelölnek a diskurzusjelölők?

1. Bevezetés

A diskurzusjelölők a nemzetközi pragmatikai leírásoknak már régóta kedvelt célpontjai (pl. Jucker – Ziv, 1998), a magyar nyelvészetben azonban még csak mostanában kerülnek a figyelem középpontjába. Újabban megkezdődött ugyan a funkcionális és formális elemzése ennek a szóosztálynak (pl. Gyuris, 2008; Dér, 2009; Schirm, 2009a), ám az egyes funkciók leírása és adatolása még korántsem teljes. Tanulmányomban most mégsem az elmélet, hanem a gyakorlat oldaláról közelítem meg ezt a szóosztályt, s egy kérdőíves felmérés eredményeinek az ismertetésével azt mutatom be, hogy mit jelölnek, és milyen tartalmat közvetítenek a diskurzusjelölők a naiv nyelvhasználók szerint. Továbbá azt is megmutatom, hogy a nyelvhasználóknak a diskurzusjelölőkre vonatkozó intuíciói és attitűdjei milyen viszonyban vannak a szakirodalom állításaival.

2. A diskurzusjelölők – a szakirodalom szerint

A diskurzusjelölők a nyelvi elemeknek egy olyan funkcionális csoportját alkotják, amelyek a diskurzus szervezésében vesznek részt: diskurzusszegmenseket kötnek össze, és pragmatikai viszonyokat jelölnek. A szakirodalomban legtöbbször Bruce Fraser (1999) definícióját idézik e szóosztály jellemzésére, aki egy olyan két helyi értékű viszony jelölőjeként tekint a diskurzusjelölőkre, ahol az egyik argumentum (S2) az általuk bevezetett részben található, míg a másik (S1) a diskurzus korábbi részében, s a viszonyt a diskurzusjelölő (DJ) teszi explicitté (Fraser, 1999, 938). Például: *Elaludtam kissé reggel (=S1). Mégis (=DJ) beértem időben a munkahelyemre (=S2)*. Mivel a diskurzusjelölők diskurzusszegmenseket kötnek össze, így nagymértékben hozzájárulnak a szöveg koherenciájának a fenntartásához (Lenk, 1998).

A diskurzusjelölők szemantikai jellemzői közé tartozik, hogy általában nincsenek hatással a megnyilatkozás igazságfeltételeire, nem befolyásolják annak a propozicionális tartalmát, azonban emocionális és expresszív funkcióval bírnak (Jucker, 1993). Jelentésük procedurális és nem konceptuális (Fraser, 1999, 944). Mivel a pontos jelentésük nagymértékben függ a kontextustól, így egy diskurzusjelölő többféle szerepben is állhat. A diskurzusjelölőség nem szófaji, nem is formális, hanem funkcionális kategória (Schirm, 2009b), ám az elemek multifunkcionalitása miatt a hozzájuk kötődő szerepeket elég nehéz megadni. Szintaktikailag és prozódiailag a diskurzusjelölők gyakran elkülönülnek a mondat többi részétől. Általában bevezető pozícióban állnak, és változó hatókörrel rendelkeznek. Alapvetően az oralitáshoz kötődnek, de különböző funkciókban megjelennek az írott nyelvben, újabban pedig az írott beszélt nyelviség szövegtípusaiban is.

A diskurzusjelölők létrejöttét sokan (pl. Traugott, 1995) grammatikalizációs folyamatnak tartják, amelynek során implikaturák konvencionalizálódása történik, s ezek az implikaturák beszélői attitűdöket jelölnek. Bell (1998) szerint a diskurzusjelölők pragmatikai instrukcióknak tekinthetők, így számos nyelvhasználati stratégiát képesek kódolni.

Korábbi kutatásaim során (Schirm, 2006, 2007 – 2008, 2009a) szinkrón és diakrón korpuszok felhasználásával az *-e*, a *vajon*, a *hát*, az *ugye*, a *tényleg* és a *persze* diskurzusjelölők működését vizsgáltam, arra keresve a választ, hogy adható-e egységes magyarázat ezeknek az elemeknek a

használatára, továbbá azt is kutattam, hogy a diskurzusjelölők mai funkciói milyen viszonyban vannak a történetileg azonosított funkciókkal. Szándékosan úgy választottam ki a vizsgálandó elemeket, hogy a nyelv művelők által erősen stigmatizáltak is legyenek köztük. Kiinduló hipotézisem szerint a vizsgált diskurzusjelölők bizonyos használata kapcsolatba hozható a befolyásolással, az udvariassággal, valamint az arc munkával. Ez a feltevés a diskurzusjelölők interakciós funkcióját emeli ki, azon belül is az attitűdjelölő funkcióra helyezi a hangsúlyt. A vonatkozó pragmatikai és szociálpszichológiai elméletek segítségével elvégzett elemzések alá is támasztották ezt a feltevést (részletesen lásd pl. Schirm, 2007 – 2008).

A diskurzusjelölőkkel foglalkozó elméleti írások egy része (Péteri, 2001) ezekhez az elemekhez többféle, egymástól független jelentést rendel, míg a szakirodalom más része (Gyuris, 2008) amellett érvel, hogy nem célszerű a diskurzusjelölőkhöz több független jelentést társítani, ugyanis azok a „különbségek, amelyeket az őket tartalmazó különböző mondatok interpretációi között fel lehet fedezni, nem a partikulák jelentésének különbségéből, hanem a partikulák alapjelentésének a mondat más alkotórészeivel (pl. intonáció) való interakciójából származnak” (Gyuris, 2008, 678). Akárhogy is foglalunk állást a diskurzusjelölők (alap)jelentéséről, az biztos, hogy a segítségükkel kifejezett tartalmat a nyelvhasználók is érzik, ezért a diskurzusjelölők jobb megismeréséhez érdemes a naív beszélők intuícióját is feltérképezni.

3. A diskurzusjelölők funkciói

Az elméletektől függetlenül kíváncsi voltam arra, hogy a nyelvhasználók hogy ítélik meg a diskurzusjelölőket, mennyire gyakran használják őket, milyen ismeretekkel és attitűdökkel rendelkeznek róluk, ezért kérdőíves felmérést végeztem. 53 adatközlőből álló véletlen mintával dolgoztam, amely ugyan a teljes népességre vonatkozóan nem reprezentatív, de mégis jelzésértékű. A kutatás további folytatásaként tervezem a minta kibővítését és a kérdőíven kívül más adatgyűjtési mód bevonását is.

A mintavétel előtt az alábbi négy hipotézist fogalmaztam meg, amelyeket tesztelni kívántam a kérdőívezés során:

- (i) A nyelvhasználók körében erős a vizsgált diskurzusjelölők stigmatizáltsága.
- (ii) A diskurzusjelölők emocionális és expresszív funkcióját felismerik és használják a naív beszélők.
- (iii) A nyelvhasználók felismerik az elemek interakciós funkcióját.
- (iv) A megnyilatkozás propozicionális tartalmának az érintetlenségét is érzik a beszélők.

A hipotézisek tesztelését kérdőíves feladatsorral végeztem el, a vizsgált elemek az *-e*, a *vajon*, a *hát*, az *ugye* és a *szóval* voltak. Az első feladat típusban az adatközlők 15 minimálpárt kaptak, amelyek csak abban tértek el egymástól, hogy az egyik mondatban szerepelt diskurzusjelölő, míg a másikban nem. A diskurzusjelölőket félkövérrel is kiemelttem, s informátoraimtól arra kérdeztem rá, mit fejez ki szerintük a mondatpárok közül a másodikban a félkövérrel szedett elem. A vizsgálat során a következő minimálpárokat használtam:

*Siessünk! – Siessünk **hát!**; Megírtad a leckéd? – **Ugye** megírtad a leckéd?; Nem akarod megtenni? – Nem akarod-**e** megtenni?; Ha jól gondolom, nem akarsz vezetni – **Szóval**, ha jól gondolom nem akarsz vezetni; Én meg hazaértem – **Hát** én meg hazaértem; János intelligens? – János **vajon** intelligens?; Eljössz? – **Hát** eljössz?; Péter okos – Péter **ugye** okos; Hol van az alapító okirat tartalma? – **Hát** hol van az alapító okirat tartalma?; Ez a fiú szavahihető, dolgos, becsületes, rendes ember – Ez a fiú szavahihető, dolgos, becsületes, **szóval** rendes ember; Van-e más választásunk? – **Vajon** van-e más választásunk?; Bementünk a terembe, én nem is akartam, de ő nagyon hívott – Bementünk a terembe, **szóval** én nem is akartam, de ő nagyon hívott; Péter kapott új*

*autót – Péter kapott **ugye** új autót; Ami azt illeti, nincs kedvem moziba menni – **Hát**, ami azt illeti, nincs kedvem moziba menni; János vajon eljön? – János vajon eljön-e?*

A kérdőív második feladattípusa azt mérte, hogy a nyelvhasználók mikor és mire használják a felsorolt diskurzusjelölőket a beszédben és/vagy az írásban. Itt az egyes elemek szerepére, valamint a tipikus használati körükre kérdeztem rá, és szövegkörnyezettel együtt egy-egy jellegzetes saját példát is kértem tőlük.

Utolsóként pedig reflektált nyelvhasználói vélekedéseket gyűjtöttem, vagyis a harmadik feladatban arra kérdeztem rá, hogy a felsorolt elemek közül van-e olyan, amelyiknek a használatával kapcsolatban bizonytalanok, vagy amelyiknek a használata miatt már érte őket kellemetlenség.

Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy az összes kapott eredményt részletesen bemutassam, helyette a tendenciákra és a vizsgált hipotézisekre térek ki.

4. A nyelvhasználók vélekedései a diskurzusjelölőkről

A kérdőív eredményei azt mutatják, hogy mind a négy előzetes hipotézisem beigazolódott. A vizsgált diskurzusjelölők stigmatizáltsága nagyon erős, a válaszadók harmada, 24 fő számolt be arról, hogy érte már őket kritika, illetve megbélyegzés. Főként két elemre terjedtek ki a megjegyzések, az egyik a *hát* szó volt, itt a legtöbbször a *hát*-tal való mondatkezdés tiltása szerepelt kellemetlen emlékként, a másikfajta negatív attitűd pedig az *-e* kérdő partikulának a szórendi helyére vonatkozott. Több adatközlőm is írta azt, hogy nem biztosak abban, hová is lehet tenni a mondatban ezt a szócskát, így inkább kerülik a használatát, míg a válaszok másik része a *nem-e* kezdést marasztalta el. Adatközlőim közt kétféle attitűd volt megfigyelhető: egyrészt, voltak, akik azonosultak a nyelvi babonákkal (pl.: *hát*-tal nem kezdünk mondatot; olyan nincs, hogy *nem-e*), másik részük viszont már túllépett a stigmatizáltságon, és kritikai ítéletet fogalmazott meg. Azonban a nyelvhasználói vélekedésekkel kapcsolatban megállapítható, hogy a nyelvi babonák állandó, akár cáfolat formájában történő felemlgetése továbbra is életben tartja és terjeszti a hibás vélekedést (vö. Domonkosi, 2007, 152).

A másik hipotézis is beigazolódott, mely szerint a diskurzusjelölők érzelemkifejező szerepét az adatközlők nagy biztonsággal felismerik, sőt, ők maguk is kihasználják az elemek emocionális és expresszív funkcióját. Ez mind a példamondatoknál, mind a minimálpároknál nyilvánvalóvá vált.

A kijelentések propozicionális tartalmának a változatlanságát is érzik a nyelvhasználók, bár ezt sokkal ritkábban és bizonytalanabban fogalmazták meg válaszaikban. Az üresen hagyott és kihúzott válaszokon túl egyértelműbben ezt úgy fejezték ki, hogy azt írták, hogy számukra ugyanazt jelenti a két mondat, nem érznek különbséget köztük.

Az interakciós funkcióra vonatkozó feltételezés is beigazolódott a minta alapján, vagyis az, hogy ezeknek az elemeknek bizonyos használati köre értékelhető egyfajta udvariassági stratégiaként is. Az adatközlők válaszai közt gyakori volt ennek az explicit kifejezése. Csak néhány választ idézve: „ezek tompítják az ellenkező szándékot”, „finomítják a visszautasítást”, „gyengítenek”, „kevésbé bántóak” stb. Vagyis a diskurzusjelölők ennek megfelelően felfoghatók olyan operátorokként is, amelyek erősítésre, illetve gyengítésre képesek.

A hipotézisek vizsgálata után a kapott adatok közül a *hát*, a *szóval*, a *vajon* és az *-e* diskurzusjelölőkre vonatkozó eredményeket mutatom be. Néhány esetben nem releváns válaszokat is kaptam adatközlőimtől, ebből adódik, hogy az értékelhető vélemények száma az egyes mondatpárok esetén alacsonyabb a minta teljes méreténél.

4.1. A *hát* funkciói a nyelvhasználók vélekedése alapján

A *hát* diskurzusjelölőnek a pragmatikai szakirodalom (Kiefer, 1988, Németh T., 1998) négy fő használati körét említi: használatos általános válaszjelölőként; bevezethet kérdést; a magyarázkodás eszköze is lehet és önjavító szerepben is állhat. Ezeken túl szinkrón és nyelvtörténeti korpuszban végzett vizsgálataim alapján (Schirm, 2007–2008) a *hát* leggyakoribb funkciói közé a nyomatékositást, a retorizálást, valamint az értékelő és érzelmi többlettartalom kifejezését soroltam. A felmérés *hát*-os mondatainak spontán elemzése is megerősítették az elméleti magyarázatokat. A válaszok bemutatása előtt fontos leszögezni, hogy kontextusból kiragadott, hangsúly és hanglejtés nélküli mondatoknál többféle értelmezés is releváns lehet. S mivel a diskurzusjelölők multifunkcionális elemek, így nem meglepő, hogy egy-egy elem sokféle szerepben állhat.

A kérdőív első feladatsorában a tesztelt elemek közt a *hát* diskurzusjelölő képviseltette magát a legnagyobb arányban, ugyanis öt minimálpárnál is szerepelt. Ezt az arányt az indokolta, hogy a nyelvűvelő szakirodalomban ez az a diskurzusjelölő, amelyet a leginkább stigmatizálnak, illetve az iskolai oktatásban is elmarasztalnak. Kíváncsi voltam tehát arra, hogy az erős nyelvi megbélyegzés hogyan befolyásolja az adatközlők attitűdjét.

A *Siessünk hát!* mondatban adatközlőim szerint a *hát* a nyomatékositást, a sürgetést, a felszólítást, vagy épp a biztatást képes kifejezni, hangsúlyosabb, mint a diskurzusjelölő nélküli változat, továbbá a *hát* a türelmetlenség és az idegesség jelölésére is használható. A válaszok közt előkerült még a megerősítés és a beleegyezés is.

A *Hát én meg hazaértem* példában szereplő *hát* informátoraim többsége szerint ellentétet jelöl, szembeállítást egy másik egyénnel, aki viszont nem ért haza. Egyik adatközlőm szavával élve a *hát* itt „összehasonlító szó”, amely az 'én pedig' jelentést kódolja. A szembeállítással azonos arányban jelent meg a válaszok közt az a vélemény, miszerint a *hát*-nak semmi funkciója nincs az idézett mondatban. Voltak, akik ezt expliciten le is írták, mások viszont üresen hagyott hellyel, kihúzással, illetve a „nem tudom” válasszal jelezték, hogy nem tulajdonítanak a *hát*-nak semmiféle jelentést. A többi szerepkör egy-egy válasszal volt jelen a mintában, vagyis az adatközlők szerint a *hát* funkciói ebben a mondatban a következők lehetnek még: ironikusság, sejtetés, felvágás, dicsekvés, a diskurzus fenntartása, illetve folytatása, tényközlés, megerősítés, ellentmondás enyhítése, a stílus mesélősebbé tétele, illetve az 'ami azt illeti' jelentés közvetítése. A *hát*-os minimálpárok közt két kérdés is szerepelt. Az egyik a *Hát eljössz?* volt. Informátoraim közül a legtöbben azt válaszolták, hogy számukra a kérdésben szereplő *hát* egyértelműen az öröm jelölője. Rajtuk kívül még két adatközlő vélte úgy, hogy a diskurzusjelölő biztosan érzelmi többletet fejez ki, de hangsúlytól és szövegkörnyezettől függően ez a többlet nem feltétlenül pozitív, hanem negatív is lehet. Az érzelmi telítettséget követte 12 válasszal a meglepődés és a rácsodálkozás, míg 10-en a *hát*-nak a 'mégis' jelentését érezték a kérdésben. A válaszok közt többször előkerült még a kételkedés és a bizonytalanság is, illetve a 'valóban', a 'szóval' és az 'akkor tényleg' jelentéskör is. Ehhez a minimálpárhoz csupán egyetlen adatközlő nem írt választ, egy pedig töltelékszónak minősítette az elemet, a többiek azonban mind társítottak valamilyen szerepet a szóhoz, vagyis a *hát*-nak láthatóan domináns jelentésével lehet számolni az idézett kérdésben.

A kérdőív másik *hát*-os kérdése a *Hát hol van az alapító okirat tartalma?* volt. Az adatközlők mintegy negyede, 15 fő a türelmetlenséget, a sürgetést, a felháborodást és a bosszankodást érezte ki a diskurzusjelölőből. Ezt követte a számonkérés funkciója. A *hát* negatív telítettsége helyett néhány informátor a meglepődést tartotta a szó legfontosabb szerepének. Ezenkívül ketten érezték úgy, hogy a *hát* nyomatékositja a kérdést, szintén ketten pedig a költői kérdés kifejező eszközének gondolták a *hát*-ot. Voltak akik udvariassági elemként tekintettek rá: olyan jelölőként, amely a felelősségre vonás szigorát oldja.

A *hát*-os példák közt az utolsó a *Hát, ami azt illeti, nincs kedvem moziba menni* kijelentés volt. Az adatközlők harmada (18 fő) a *hát* szót itt a bizonytalanság, illetve a hezitálás és a töprengés jelölőjének tartotta. 13 válaszadó pedig udvariassági elemnek érezte a *hát*-ot, néhány választ idézve: „tompítja az elutasítást”, „szépíti, kicsinyíti az ellenkezést”, „kevésbé bántó”, „az elutasítás visszautasításának finomítására utal”, „lágýít”, „finomít”. Két-két adattal előkerült a válaszok közt a kapcsolatfenntartás funkciója, valamint a magyarázkodás és mentegetőzés is. Valamint egy-egy válasz erejéig a nyomatékosítás, az őszinteség, a terelés és a töltelékszó funkció is megjelent a mintában.

Összegezve a *hát* diskurzusjelölőnek a naiv nyelvhasználók általi használatát és megítélését elmondható, hogy rendkívül széles körben használatos ez az elem, s a naiv beszélők többsége az előíró tiltó szabály ellenére is gyakran alkalmazza közléseiben.

4.2. A *szóval* funkciói a nyelvhasználói adatok alapján

A felmérés első feladatában három minimálpárban szerepelt a *szóval* elem. A *Szóval, ha jól gondolom, nem akarsz vezetni* mondat diskurzusjelölőjéről a nyelvhasználók eléggé eltérően nyilatkoztak. 11 válaszadó a *szóval*-t összegző, következtetést levonó elemnek tekintette, amely a 'tehát' jelentésében áll. Emellett még 5 válaszban az is elhangzott, hogy az elem egy előzetes kontextust feltételez. Hárman nem írtak semmit a két mondat különbségére, míg két válaszadó szerint a vizsgált mondat nem különbözik a diskurzusjelölő nélküli változattól, egy adatközlő pedig töltelékszónak minősítette a *szóval*-t. A nyomatékosítás, a beletörődés és a számonkérés két-két informátor válaszában jelent meg. E használati körökön túl az alábbi szerteágazó funkciókat adták még meg adatközlőim: időkérés, szemrehányás, egyértelműsítés, csalódás, nemtetszés, rábeszélés, bebeszélés, megerősítés kérése, fenyegetés, bizonytalanság, 'úgy tűnik' jelentés, ítékezés és rosszallás.

A *szóval*-os minimálpárok közül a másodiknál (*Ez a fiú szavahihető, dolgos, becsületes, szóval rendes ember.*) a példa jellegéből adódóan egyöntetűbb vélemények születtek. A szakirodalom (Bárczi – Ország, 1962, 371) a diskurzusjelölőnek ezt a fajta használati körét a mondanivaló rövid összefoglalásának tartja. Az adatközlők is ezen a véleményen voltak, 40-en ugyanis azt válaszolták, hogy a *szóval* ebben a mondatban a következtetés, az összegzés és a summázás jelölője, vagyis a 'tehát' szóval egyenértékű. Elvértve akadtak még más vélekedések is, miszerint a *szóval* a kritériumadás jelzésére használatos, vagy épp bizonygat, meggyőz és nyomatékosít.

A *Bementünk a terembe, szóval én nem is akartam, de ő nagyon hívott* példánál az adatközlők többsége (19 fő) szerint a *szóval* magyarázkodást fejez ki. Ezt követte 12 válasszal a mentegetőzés és a szabadkozás, vagyis informátoraim úgy vélték, hogy a beszélő a diskurzusjelölővel saját felelősségét hárítja. Hárman töltelékszónak vélték a szót, ketten pedig a határozatlanság és bizonytalanság jelölőjének érezték. A mintában ezen kívül az alábbi szerepkörök jelentek még meg: nyomatékosítás, rosszallás, időnyerés, 'ami azt illeti' jelentés kifejezése.

4.3. A *vajon* és az *-e* és szerepkörei a nyelvhasználók adatai alapján

A felmérés során két olyan diskurzusjelölő viselkedését is teszteltem, amelyek csupán kérdésekben fordulnak elő, azonban megjelenésük opcionális. Ezek a *vajon* és az *-e* kérdőszók voltak. Közülük az *-e* partikula nem sztenderd szórendi helyéhez (*el-e jön, fát-e vág, nem-e olvas*) erős nyelvi megbélyegzés társul.

Eddigi vizsgálataim azt igazolták, hogy az *-e* kérdő partikula nem sztenderd használata nem csupán akaratlan tévesztésként, hanem egy sajátos kommunikációs stratégiaként is értelmezhető (Schirm, 2006). Például az *-e* diskurzusjelölőnek a *nem-e* kezdetű kérdésekbeli megjelenése udvariassági stratégiának is tekinthető: a *nem* szócska után rakott kérdőszó ugyanis enyhíti a

kérdés pozitív állításként való értelmezését, gyengíti a kérdés kijelentés értékét. Mivel az *-e* kérdő partikula egy fonológiai összetevőt alkot azzal a szóval, amelyhez csatlakozik, így a *nem-e* kezdetű kérdéshez más beszélői szándék köthető, mint a sztenderd tagadósavas kérdő partikulás mondathoz, az előbbi kérdés ugyanis bizonytalanabbnak hat.

A felmérésben négy kérdő partikulás mondat is szerepelt: a *János vajon intelligens?*, a *Nem akarod-e megtenni?*, a *János vajon eljön-e?*, illetve a *Vajon van-e más választásunk?* kérdés. Közülük kettőben csupán egy-egy diskurzusjelölő szerepelt (vagy a *vajon*, vagy az *-e*), míg a másik kettőben mindkét kérdő partikula megjelent. E tesztelési mód segítségével egymáshoz képest is tudtam viszonyíttatni a kérdő partikulákat.

A *János vajon intelligens?* kérdésbeli *vajon* adatközlőim többsége szerint a bizonytalanság (11 adat), illetve a kételkedés (9 fő) jelölője. 5-5 adatközlő szerint a tünődést és a töprengést, valamint a kérdés nyomatékosabbá tételét is képes kifejezni. Ezenkívül a kíváncsiság, a tanácstalanság, a retoricitás, valamint a kérdés negatív állításba való átfordítása is megjelent a válaszok közt.

A *Nem akarod-e megtenni?* kérdésben szereplő diskurzusjelölőt a válaszadók igen eltérően értékelték. A legtöbb (6 darab) egyező válasz szerint az *-e* bizonytalanságot fejez ki, a kérdő partikulát tartalmazó kérdést bántóbban érzékelték az informátorok. Ennek ellentéte is megjelent azonban a vélekedések közt: 4 adatközlő szerint az *-e* éppen a kérdés nyomatékosítására használatos. Hárman vélték úgy, hogy az *-e* valójában nem is kérdést, hanem kérést kódol, s szintén hárman tartották udvariasabbnak és kedvesebbnek a diskurzusjelölőt tartalmazó kérdést. Két-két adattal a 'mégis' értelmezés, a burkolt felszólítás, illetve az igenlő válasz elvárása jelent meg a mintában, továbbá a fenyegetés, a rábeszélés, a kérlelés, a rejtett felkérés, a felhívás cselekvésre, az érzelmi ráhatás, a csodálkozás és az esetlegesség kifejezése is megjelent a mintában. Ennél a példánál láthatóan nagy volt a szórás az egyes válaszok közt.

A *János vajon eljön-e?* kérdés azért volt különleges a kérdések közt, mert két diskurzusjelölő is megjelent benne: a *vajon* és az *-e*. Azonban a minimálpárjával (*János vajon eljön?*) szembeállítva a vizsgálat során azt teszteltem, hogy az *-e* kérdő partikula a nyelvhasználók szerint mit ad hozzá – egyáltalán hozzáad-e valamit – a már egy másik partikulával is jelölt kérdés tartalmához. A válaszadók többsége nem érzett különbséget a mondatpár két tagja közt, ezt mutatja, hogy az adatközlők közül 7-en nem írtak semmit, 2-en a „nem tudom” választ adták, míg 6-an azt válaszolták, hogy számukra nincs különbség a vizsgált két mondat közt. A vélemények közt kritikai ítéletek is előkerültek: az egyik adatközlő feleslegesnek tartotta a kettős kérdést, egy másik „affektálónak, borzalmasan pesti”-nek, míg egy harmadik válaszadó a következőket írta: „ilyen nincs (nem kéne, hogy legyen..): ha szerepel a „vajon”, teljesen felesleges és magyartalan az *-e* kérdőszócska ebben a mondatban”. Voltak azonban olyanok is, akik indokoltnak érezték az *-e* kérdő partikulát. Ők a következő funkciókat társították hozzá: erősíti a bizonytalanságot (5 adat), nyomatékosabbá teszi a kérdést (4 válasz), reménykedést fejez ki (4 adat), gúnyt vagy iróniát jelöl, kételkedést, illetve aggodalmat sugall.

Szintén két diskurzusjelölő volt a *Vajon van-e más választásunk?* kérdésben. Itt az előbb bemutatott minimálpártól eltérően a *vajon* funkciójára voltam kíváncsi, arra, hogy az *-e* kérdő partikulához képest milyen extra szereppel bír a *vajon* a nyelvhasználók szerint. A válaszok azt mutatták, hogy az adatközlők ötöde (10 fő) vélte úgy, hogy a *vajon* a kérdésben a bizonytalanságot erősíti. Ezt követte a kérdés ellentétes értelmű állításként való értelmezése (= nincs más választásunk) 6 adattal, majd a kételkedés és a töprengés kifejezése 4-4 válasszal. Szintén ugyanennyi adatközlő vélte úgy, hogy a *vajon* funkciója a kérdés szónokivá tétele. Továbbá megjelent még a válaszok közt a magyarázkodás, a tanácstalanság, a rábeszélés, a bizalmaskodás, a beletörődés és az emelkedettség kifejezése is 1-1 adattal.

5. Összegzés és kitekintés

Tanulmányomban a nyelvészeti szakirodalom diskurzusjelölőkre vonatkozó néhány elméleti állítását hasonlítottam össze a nyelvhasználók ezen elemekre történő reflexiójával és intuícióival. A felmérés azt bizonyította, hogy a vizsgált diskurzusjelölők stigmatizáltsága erős, ám a naiv beszélők mégis felismerik, és használják ezeknek az elemeknek az emocionális, expresszív és interakciós funkcióját. Vagyis a nyelvhasználók is érzik, hogy nem funkciótlan elemek a diskurzusjelölők, s a hozzájuk köthető főbb szerepeket és szituációkat pontosan meg is tudják adni.

Végezetül az eredmények gyakorlati felhasználásáról szólok röviden. Mivel még mindig nagyon erős a diskurzusjelölők megbélyegzettsége, az oktatás és a nyelvi ismeretterjesztés segítségével lehetne csökkenteni az elemekhez kötődő nyelvi babonákat. Ugyanis a diskurzusjelölők a beszéd természetes velejárói, így nem tiltani kellene a használatukat, hanem különféle szövegek elemzésével bemutatni a funkciójukat és a működésüket. A tényleges használati körök feltérképezéséhez és az elméleti állítások érvényének a megállapításához pedig nagyobb elemű rétegzett mintavétel segítségével juthatunk még közelebb.

Felhasznált irodalom:

1. Bárczi G. – Országh L. et al: A magyar nyelv értelmező szótára VI. kötet Sz–Ty. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.
2. Bell, D. M.: Cancellative discourse markers: a core/periphery approach. *Pragmatics* 8:4, 1998. 515–541.
3. Dér Cs. I.: Mik is a diskurzusjelölők? In: Keszler B. – Tátrai Sz. (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009. 293–303.
4. Domonkosi Á.: Nyelvi babonák és sztereotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben. In: Domonkosi Á. – Lanstyák I. – Posgay I. (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely – Budapest, 2007. 141–153.
5. Fraser, B.: What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* 31, 1999. 931–952.
6. Gyuris B.: A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé. In: Kiefer F. (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan IV. A lexikon szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008. 639–682.
7. Jucker, A. H. – Y. Ziv (eds.): *Discourse Markers, Descriptions and theory*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1998.
8. Kiefer F.: Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica* 38, 1988. 107–125.
9. Lenk, U.: Discourse markers and global coherence in conversation. *Journal of Pragmatics* 30, 1998. 245–257.
10. Németh T. E.: A *hát, így, tehát, mert* kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv* 94, 1998. 324–331.
11. Péteri A.: Az árnyaló partikulák elhatárolásának problémája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 125, 2001. 94–102.
12. Schirm A.: Az *-e* kérdő partikula nyomában. In: Sinkovics B. (szerk.): *LingDok5., Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2006. 131–153.

13. Schirm A.: A *hát* diskurzusjelölő története. *Nyelvtudomány III–IV., Acta Universitatis Szegediensis Sectio Linguistica*. 2007–2008. 185–201.
14. Schirm A.: A diskurzusjelölővé válás folyamatáról. In: Nádor O. (szerk.): *MANYE XVIII., A MANYE-kongresszusok előadásai Vol. 5/2*, MANYE – Balassi Intézet, Budapest, 2009a. 895–901.
15. Schirm A.: Partikula és/vagy diskurzusjelölő? In: Keszler B. – Tátrai Sz. (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009b. 304–311.
16. Traugott, E. C. The Role of the Development of Discourse Markers in a Theory of Grammaticalization. 1995.
Elérhető: <http://www.stanford.edu/~traugott/papers/discourse.pdf>